

Türkmenistan’da Nasrettin Hoca ve Timur Fıkraları

Halil İbrahim Şahin*

Özet: Timur ile ilgili fıkralar, Türkiye’de olduğu gibi Türkmenistan’da da Nasreddin Hoca (Ependi) fıkralarının önemli bir kısmını oluşturur. Hatta Türkiye ve Türkmenistan fıkra geleneklerinde ortak pek çok Nasreddin Hoca ve Timur fıkrası vardır. Bu makalede Türkmen fıkra geleneği ve bu gelenek içinde Nasreddin Hoca ile Timur fıkralarının yeri, bu fıkraların toplumsal anlamı ve işlevi, bu fıkralardan günümüze yansıyan mesajlar üzerinde durulmuştur. Yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonunda Nasreddin Hoca ile Timur fıkralarının toplumsal bir zemine sahip olduğu, Timur’un zalimliklerine Nasreddin Hoca ile karşı koymak isteyen insanların bu fıkralarla eğlendiği ve toplumsal bir rahatlama yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak Nasreddin Hoca fıkralarının, 21. yüzyıldaki yaşam koşullarını izah edebilecek ve bu hayatta ilgili yeni değerler yaratabilecek yetkinliğe sahip olduğu da vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, Nasreddin Hoca, Timur, mizah, fıkra.

Giriş

Türkiye’de olduğu gibi Türkmenistan’da da Nasreddin Hoca, önemli fıkra tiplerinden birisidir. Türkmenistan’da “Ependi” olarak adlandırılan Nasreddin Hoca ve Timur’la ilgili önemli sayıda fıkra vardır ve bu fıkraların pek çoğu Türkiye’deki fıkralarla benzerdir. Bu makalede Türkmenistan’daki Nasreddin Hoca’nın ve Timur’un birlikte yer aldıkları fıkralar incelenmiştir. Çalışmada Türkmen fıkra geleneği içinde Nasreddin Hoca ve Timur’un yeri, bu fıkraların toplumsal anlamı ve işlevi üzerinde durularak Nasreddin Hoca fıkralarının özellikle 21. yüzyılda toplumların gündemindeki iktidar-eleştiri ilişkisi, yönetici gücün denetlenmesi, eleştirinin toplumsal anlamı ve işlevi, mizah yoluyla toplumsal denetim gibi konularda günümüz bireyine ve toplumuna verdiği mesajlar, kattığı değerler ele alınmıştır.

Türkmen Fıkra Geleneğinde Nasreddin Hoca ve Timur

Fıkranın “yomak”, “yumor”, “şorta söz”, “değişme” gibi kelimelerle karşılandığı Türkmenistan’da “Ependi” veya “Nasreddin Ependi” olarak tanınan

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / BALIKESİR
hsahin@balikesir.edu.tr

Nasreddin Hoca'nın pek çok fıkrası ile Türkiye Türklerinin Nasreddin Hoca fıkraları arasında çok sayıda ortaklığın olduğunu çeşitli çalışmalardan takip edebiliyoruz. A. Kekilov ve M. Köseyev gibi Türkmen bilim adamlarının Nasreddin Ependi'nin 13. yüzyıl sonunda ve 14. yüzyılın başında Konya'da yaşadığını söylemeleri, bu geleneğin yayılma yönünü de tayin etmektedir. Türkmenler arasında Nasreddin Hoca tipine yakınlıkları ile bilinen Keymir Kör, Ata Köpek Mergeni, Aldar Köse, Kemine ve Esenpolat gibi başka fıkratiplerinin de Hoca'nın tesiri ile ortaya çıktığı yönünde bir görüş vardır. Hatta pek çok Nasreddin Hoca fıkrası daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Kemine'ye bağlı olarak anlatılmıştır (Halmuhammedov 1977: 5-18, Rahmankulov 1997: 206-207, 208, Duymaz 1997). Bu da Nasreddin Hoca tipinin ve fıkralarının Türkmen mizahının oluşumunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Türkmenistan'da A. Kekilov gibi Nasreddin Hoca'yı Sivrihisar'ın Hortu Köyü'nde 1208-1209 yıllarında doğarak 1284-1285 civarında Akşehir'de öldüğünü kabul eden araştırmacıların yanı sıra, farklı görüşler ileri sürenler de vardır (Rahmankulov 1998: 36). Türkmen Şamuhmet Halmuhammedov, "Ependi"nin doğu halklarının Arap halifeliğine karşı verdiği özgürlük mücadelesi esnasında ortaya çıktığını savunur (1977: 20, Emedov 2004: 41). Yakup Nasırlı ise Nasreddin Hoca'nın 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başında yaşadığını ileri sürer ve bu görüşünü doğrulamak için Nasreddin Hoca ile Timur arasında geçen hamam fıkrasını örnek verir (Rahmankulov 1998: 16).

Türkmen Nasreddin Hoca fıkralarında "Teymirleñ" veya "Teymir" olarak yer alan Timur'un Nasreddin Hoca'yla çağdaşlığı konusu, Türkmen çok fazla ilgilendirmemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yakup Nasırlı'nın, Timur ile Nasreddin Hoca'nın aynı dönemde yaşadığı yönündeki görüşü, bu konudaki ender tespitlerden birisidir. Türkmenistan'da özellikle Sovyet döneminde Nasreddin Hoca üzerine yapılan çalışmalarda Timur, feodal kesimin, Nasreddin Hoca ise halkın temsilcisi olarak görülmüş ve bu fıkralar halkın hanlara, beylere bir tepkisi olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında bu fıkralara dair başka bir bakış açısı geliştirilmemiştir. Yine Sovyet döneminde Türkmenistan'da Nasreddin Hoca'nın, Özbek, Azeri, Tatar vb. diğer pek çok halkta var olduğu ve her halkın Nasreddin Hoca'yı birtakım değişikliklerle benimsediği fikri kabul görmüş, bu konudaki araştırmalar Nasreddin Hoca'nın ve fıkralarının kökeninden daha ziyade yayılma alanları üzerinde yoğunlaşmıştır (Halmuhammedov 1977: 20-26, Yigrimi Üç Ependi 1994). Hâlbuki Türkiye'de Timur ile Nasreddin Hoca'nın bazı fıkralarda birlikte bulunmaları nedeniyle bu iki şahsiyetin çağdaşlığı üzerine çeşitli tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Timur'un tarihteki varlığı pek çok yazılı kaynak-

tan rahatlıkla takip edilebildiği için de bu konudaki değerlendirmeler daha çok Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem üzerinde yoğunlaşmıştır (konuyla ilgili olarak bk. Köprülü, 2004: 21-22, Kurgan, 1986: 16, Başgöz 1999: 38, Karabaş 1999: 313).

Türkmenler arasında tespit edilen Nasreddin Hoca ve Timur fıkralarının pek çoğu içerik olarak Türkiye'deki fıkralarla benzerdir. Bu fıkraların büyük bir çoğunluğunda Nasreddin Hoca, Timur'u küçük düşüren, eleştiren, onunla alay eden birisi olmasına rağmen, bazı fıkralarda ise Timur'dan çekinmekte ve ondan uzak durmak istemektedir. Ayrıca Türkmenistan'da yazılmış bazı fıkralarda Timur adının geçmemesine rağmen, adaletsizlik ve zalimlik yapan padişahlara, hükümdarlara karşı da Nasreddin Hoca'nın tavrı Timur'a gösterdiği tavırla aynıdır. Şu fıkraya buna bir örnektir:

“Padişah ile vezir ava giderken Efendi'yi de beraber götürmüşler. Hizmetkârları ise onların peşinden yürüyerek geliyormuş. Hava sıcak olduğu için padişah ile vezir kaftanlarını çıkarıp hizmetkârlarına vermişler.

Padişah:

- Efendi, benim hizmetkârlarımın kuvvetini gör, onların sırtına vurulan yük, bir eşeğin yükü kadar var, demiş. O zaman Efendi:
- Haşmetmeap, onların sırtındaki yük, söylediğinizden daha fazla, iki eşeğin yüküdür, diye cevap vermiş.” (Rahmankulov 1997: 182-183).

Kısacası hem Türkmenistan hem de Türkiye'deki Nasreddin Hoca fıkralarının bir kısmı, Hoca'nın beyler, padişahlar veya sultanlarla karşı karşıya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlar, Sultan Alaeddin (Alaeddin Keykubat 1210-1219), I. Murat (Gazi Hünkar 1325-1389) gibi Selçuklu ve Osmanlı padişahlarıdır. Nasreddin Hoca, bu padişahlara açık bir cephe almamıştır, bunlara diğer bazı beylere, sultanlara davrandığı gibi de davranmamıştır. Timurlenk ise Nasreddin Hoca fıkralarının eleştirilen, çoğunlukla da küçük düşürülen hükümdarıdır (Başgöz 1999: 36-37).

Nasreddin Hoca'nın Timur karşısında mahcup düştüğü ender fıkralardan birisi Türkmenistan'da “Ependi ve Teymirleñ-Deriş” olarak bilinir. Türkiye'de çoğunlukla IV. Murat dönemine bağlı olarak anlatılan ve “Buyurun Cenaze Namazına” adıyla bilinen fıkranın aynısıdır. Bir çeşme başında toplanmış insanlara, Anadolu'yu istila eden ve halka türlü işkenceler yapan Moğollara öteki dünyada korkunç cezaların verileceğini anlatan Efendi'ye anlattıklarının doğru olmadığını söyleyen bir derviş, kendisinin Maverünnehir'den ve adının da Timur olduğunu söyler. Bunun üzerine Efendi, oradaki insanlara “Cenaze namazına hazırlanın!” der (Nasırlı 1941: 151-152). Görüldüğü gibi içerik açısından diğer Hoca fıkralarından farklı

olan bu anlatıda Timur'un zalimliği, eleştiri kabul etmezliği ve her yerde insanların karşısına çıkabileceği korkusu mizahi bir üslupla anlatılmıştır.

Nasreddin Hoca'nın hamamda Timur'a değer biçtiği, Timur'un verdiği cezaları abartılı bulduğu, Timur'un bir lakabı olsaydı "neuzibillâh" olacağını söylediği, Timur'un da Hülağü ve Cengiz gibi büyük hükümdarlardan aşağı olmadığını, bu nedenle de onlarla birlikte cehenneme gireceğini dile getirdiği çok sayıda fıkra, Türkmen fıkra geleneği ile Türkiye sahası fıkra geleneği arasında pek çok ortak Timur fıkrasının olduğunu göstermektedir.

Nasreddin Hoca ve Timur Fıkralarının Toplumsal Anlamı ve İşlevi

Halk bilgisi ürünlerinin anlamlarını çözebilmek için ait oldukları kültürün tahlil edilmesi gerektiğini öne süren Bascom, aslında halk kültürü ürünlerinin bağlamına işaret eder (2005: 131). Alan Dundes da bir halk bilgisi ürününün bağlamını "bir ürünün içinde aktüel olarak yer aldığı hususi bir sosyal durum" olarak tanımlar ve bağlamın kayda alınmasını "hususî bir durumda, hususî bir metnin niçin kullanıldığını açıklamaya ciddi bir girişimde bulunmak" olarak açıklar (2003: 72, 73). Burada halkbilimi araştırmalarında dikkat edilmesi gereken iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi, halk bilgisi ürünleri derlenirken metnin dışında kalan, ancak metni etkileyen unsurların da kaydedilmesi, diğeri de bu ürünlerin yaratıldığı ve aktarıldığı kültürel yapının incelenmesidir. Nasreddin Hoca fıkralarında da olduğu gibi yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit edilen halk edebiyatı ürünlerinin bağlamıyla ilgili bilgiler genellikle kaydedilmemiştir. Bu nedenle halk edebiyatı metinlerinin incelenmesinde metin ile kültür ilişkisini, metinlerin oluştuğu kültürel ortamı dikkate almak gerekmektedir.

Ankara Savaşı, Anadolu'da devlet ve toplum hayatında onarılması uzun süren derin tesirler bırakmıştır. Anadolu'daki siyasi birlik dağılmış, yerini beylikler ve 1413 yılına kadar süren taht kavgaları almıştır. Tabii ki bu bilgiler, daha çok siyasal hayatla ilgilidir. Bu yenilginin ve kargaşanın şüphesiz toplum hayatında da çeşitli yansımaları olmuştur. Timur'dan önce Anadolu'daki Moğol istilasının bıraktığı olumsuz intibalar ve deneyimler, Timur'la birlikte yeniden canlanmış, hatta bu Moğol imajı Timur'a uygun görülmüştür (İnalçık 2006: 24-29, Öztürk 2002: 221). Bu nedenle Timur, Anadolu için doğudan gelen tehdidin, karışıklığın, istilanın ve zalimliğin yegâne sembolü haline gelmiştir. İlhan Başgöz, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen Hoca ve Timur'un yer aldığı fıkranın Akşehir'den verilmiş olmasının manidar olduğunu söyler. Başgöz'e göre Yıldırım Beyazıt, Timur'un tutsağı iken Akşehir'de kendini öldürmüştür, bu nedenle bu coğrafyada Timur'a büyük bir kızgınlık vardır. Buna bir de Timur'un Anadolu'da geçtiği yerleri yakıp yık-

ması, Sivas'ta onlarca insanı hendeklere doldurarak öldürmesi eklenince, Anadolu insanı Timur'a karşı açık bir kin ve öfke beslemeye başlamıştır. Hatta Anadolu'nun hemen her yerinde Timur, zulmün, kan dökücülüğün, zalim idarecilerin sembolü haline getirilmiş, Timur'la ilgisi olmayan hikâyeler bile Timur'a bağlı olarak anlatılmaya başlanmıştır (1999: 36-37).

Savaş meydanında yenilmemiş, ülkenin yöneticisini esir almış ve ölümüne sebep olmuş birisine halk tepkisini mizahla göstermiştir. Bascom'un "eğlence folklorun en önemli işlevlerinden biridir, ancak bugün bu durum tam bir cevap olarak kabul edilemez. Şurası açık ki, çoğu gülme unsurunun altında daha derin anlamlar bulunmaktadır." şeklindeki sözleri (2005: 138), Timur'la alay eden Nasreddin Hoca fıkralarına da ışık tutmaktadır. Yenilmişliğin de getirdiği bir psikoloji ile Anadolu insanı, Timur döneminde yaşamasına rağmen Nasreddin Hoca'yı Timur'a karşı bir tip haline getirmiştir. Bu yönüyle Nasreddin Hoca, sıradan insanların yapamadığını yapmış, hiç çekinmeden veya bir yolunu bularak Timur'a gerekli cevapları vermiş ve Anadolu insanının adeta "kültür kahramanı" haline gelmiştir. Mizahi bir kurgu içinde karşı karşıya getirilen Nasreddin Hoca ve Timur'un fıkraları, insanları kenetlemiş, toplumsal bütünlüğü güçlendirmiştir. Mizahın kenetleyici rolünü özellikle bir gülme teorisi olan üstünlük kuramı özellikle belirtmektedir. Bu teoriye göre mizah, bir grubu başka bir gruba karşı birbirine kenetler, birlikte gülebilen insanlar da içinde buldukları durumdan uzaklaşmayı başarırlar. Morreall'ın dediği gibi "gülmeyi başkalarıyla paylaşmak, dostça ve toplumsal bir davranıştır" ve "günlük kaygıları o an için bir kenara atmak" anlamına gelir (1997: 161-162). Bergson da "gülme, birlikte yaşamının kimi gerekliliklerine yanıt vermeli, toplumsal bir anlam taşımalıdır." diyerek gülmenin ve mizahın toplumsal yönünü işaret eder (1966: 13).

Timur'a karşı alınan bu mizahi tavır, Anadolu üzerinde ciddi bir baskı unsuru haline gelmiş olan Timur imajını olumsuz hale getirmiş ve bu sayede Timur'un nüfuzu altında sıkıntı çeken insanları rahatlatmıştır. Nasreddin Hoca gibi hazır cevap, zekâsıyla ön plana çıkmış, toplum içinde saygınlığı olan bilge bir insanın Timur'a karşı hemen bütün fıkralarda galip gelmesi, bu üstünlüğün ve rahatlamının açık delilidir. Günümüzde başta Fikret Türkmen olmak üzere, mizah teorilerini Nasreddin Hoca fıkralarına uygulayanlar, bu fıkralarda yoğun bir üstün gelme olgusunun yer aldığını tespit etmişlerdir. Türkmen'in de belirttiği gibi özellikle "Hoca'nın Timur'la ilgili fıkralarında, bu teoriyi doğrulayan hatta alaycı bir intikam duygusu ile yüklü olanları da vardır." (1999: 26). Örneğin Türkmenler arasında da en yaygın Timur fıkralarından birisi olan Hoca'nın Timur'a değer biçtiği fıkrada bu açıkça görülür:

“Günlerden bir gün Efendi, Timurlenk ile hamama gider.

Timurlenk:

- Ben padişah değil de sıradan bir insan olsaydım benim değerim ne olurdu? demiş.

Efendi düşünmeden:

- 50 tenge, diye cevap vermiş.

Timurlenk sinirlenmiş ve:

- Şapşal ne söylediğini biliyor musun? Benim sadece elbisem 50 tenge eder, deyince Efendi hiçbir şey olmamış gibi:

- Doğrusunu söyledim, ben de sadece elbisenin fiyatını söyledim, diye sükûnetle cevap vermiş.” (Rahmankulov 1997: 229).

Fıkırada Nasreddin Hoca, Timur’a hiçbir değer biçmemiş, aksine bu düşüncesini alaycı bir ifade ile söylemiştir. Aslında bu fıkra bile Nasreddin Hoca’nın temsil ettiği toplumsal kanaatin Timur’a bakış tarzını göstermektedir. Ancak burada asıl önemli olan Hoca’nın Timur’a üstün gelmesi, hatta onu küçük düşürmesi ve bu sayede bu fıkrayı dinleyenlerin üstünlük duygularını tatmin etmesidir.

Nasreddin Hoca’nın zekâsını ve hazırcevaplılığını gösteren şu fıkrada da Hoca’nın bariz bir üstünlüğü vardır:

“Timurlenk, bir gün Hoca’ya sormuş:

- Acaba ahirette bizim mekânımız neresi olacak? Cennet mi, yoksa cehennem mi? Hoca, hemen kendini toplamış:

- Mübarek kalbinizi böyle şeylerle meşgul etmeyin, padişahım demiş. Cennete gidip de ne yapacaksınız? Hülagü ve Cengiz gibi çok büyük hükümdarlar hep cehennem ehlidirler. Sizin gibi bir padişah onlardan aşağı kalır mı ki, cennete gitsin? demiş.” (Rahmankulov 1997: 279).

Nasreddin Hoca’nın Timur’a üstünlüğünü anlatan daha pek çok fıkraya yer verilebilir, ancak bütün fıkraların da Timur’u alt etmek amacını gütmeyeceğini de belirtmek lazım. Bazı fıkralar, Timur’un eleştirilmesinden daha ziyade Timur vasıtasıyla topluma ders verme üzerine kuruludur. Türkmenlerin “Bize Dişi Fil de Gönderilecek” adını verdikleri fil fıkrasında Timur’un filinden şikâyetçi olanlar, Nasreddin Hoca ile birlikte giderek bu durumu Timur’a söylemeye karar verirler, ancak Nasreddin Hoca Timur’un yanına vardığında etrafında hiç kimsenin olmadığını görür ve Timur’dan bir fil daha ister (Nasrılı 1941: 89-90). Sözünde durmayanlara, beraber çıkılan yoldan kurnazca

geri dönenlere ceza niteliğindeki bu fıkrada yine Nasreddin Hoca galip gelmektedir. Tabii ki bu galibiyet, Timur'a karşı değil, kendi insanına karşıdır. Burada, Hoca'nın üstünlüğü kadar topluma verdiği mesajla sahtekârlık yapanların cezasız kalmayacağını vurgulaması söz konusudur.

Bastırılmış ve biriktirilmiş enerjinin aniden ortaya çıkması ile gülmenin gerçekleştiği fikrini savunan "rahatlama kuramı", gülmenin rahatlatıcı etkisini ön plana çıkarır (Türkmen 2002: 373, Eker 2003: 75-76). Sosyal hayattaki pek çok kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum, insan üzerinde ister istemez baskı oluşturmakta ve bu baskıda belli ölçüde enerji birikimine sebep olmaktadır. Cinsellikle ilgili yasaklar, günlük hayatta bireylerin istemeseler de yapmak zorunda oldukları davranışlar, uymak zorunda kaldıkları kurallar vb. daha pek çok husus, insanda tepkiyi ifade eden bir enerji birikimine yol açmaktadır. Uygun şartların oluşması neticesinde ortaya çıkan bu enerji de gülmeyi doğurmaktadır. Tabii ki bu gülmenin sonucunda da rahatlama gerçekleşir. Timur'un komik duruma düştüğü fıkralara gülenlerin de üzerindeki toplumsal baskının kalktığını, bu nedenle bu fıkraların toplumsal gerginlikleri azalttığını ve toplumsal rahatlamaya katkılar yaptığını söylemek mümkündür. Mizahta rahatlama kuramı üzerinde çalışanlar, çoğunlukla birey üzerindeki çeşitli baskılardan bahsederler (Morreall 1997: 34). Timur döneminin bu fıkraları yaratan insanlar üzerinde ciddi bir baskı kurduğu düşünüldüğünde Timur fıkralarının toplumu psikolojik olarak rahatlattığı kabul edilebilir. Bergson'nun bu konudaki yaklaşımı da özellikle Timur fıkralarındaki mizahın kaynağını ve işlevini açıklar niteliktedir. Bergson'a göre toplum, karakterin, aklın ve beden katılığına kuşku ile bakar, çünkü bu katılık toplumun dolandığı ortak merkezden uzaklaşmanın, diğer bir ifade ile "ayrışıklığın" belirtisidir. Bu durumda gülme, toplumun yüzeyinde mekanik katılık olarak ne varsa bunları da yumuşatır. Komik katılıktır, gülme ise buna verilen cezadır (1996: 19).

Nasreddin Hoca ve Timur Fıkralarından Günümüze Yansımalar

Mizahın günümüz toplumları için vazgeçilmez bir değer olduğunu, mizahın toplum üzerindeki etkisine bakarak anlamak mümkündür. Geçmişte olduğu gibi bugün de hem sözlü gelenekte hem yazılı basın vasıtasıyla mizah üretilmeye ve tüketilmeye devam etmektedir. Hatta toplumların, daha geniş anlamda insanlığın sağlığı için, mizahın değeri daha fazla vurgulanır olmuştur. Çünkü mizah, toplum içindeki bireyleri kendi içinde rahatlattığı gibi fertlerin toplumla ilişkilerini düzenleyerek toplumsal denetimde de önemli rol oynar. Nasreddin Hoca fıkraları da anlatıldığı her dönemde bu toplumsal denetim görevini bozuk kurumları, davranışları ve ilişkileri eleştirerek yerine getirmiştir. Ancak yüzyıllardır halk arasında yaşayan ve yaşamaya da devam eden Nasreddin Hoca; günümüz mizahı, edebiyatı ve sanatı için temel kaynaklardan biri olması gerekirken aksine yine

modern hayatı yönlendirenlerin değil, yine bir halk kültürü kahramanı olarak varlığını sürdürmektedir. Hatta modern yaşam içinde değerlendirilemeyen Nasreddin Hoca, giderek tarihte kalmış bir kahraman olarak algılanmaya başlanmıştır. Hâlbuki geleceğini, geçmişini anlayarak yaşayan toplumlar için Nasreddin Hoca gibi sembol haline gelmiş değerleri geleceğe taşımak, kültürel sürekliliği sağlamak anlamına gelir. Böyle bir devamlılığı sağlayabilmek de toplum için hayati bir öneme sahiptir.

Nasreddin Hoca ile Timur arasında geçen fıkralar, günümüzde hem sözlü gelenekte hem yazılı hem de görsel ortamda kullanılmaktadır, ancak bu fıkralarda günümüz dünyası için mesajlar içeren daha derin anlamlar vardır. Nasreddin Hoca, Timur'u haksız uygulamalarına karşı çıkararak eleştirirken, aslında, günümüzdeki iktidarın eleştirisi, yani yöneten ve yönetilen ilişkisi üzerine yüzyıllar önce bazı değerler yaratmıştır. Günümüz demokrasilerinde, modern kurumların gerçekleştirdiği denetleme ve eleştiri görevini, bu kurumların yer almadığı dönemlerde Nasreddin Hoca mizahı üstlenmiştir. Bu nedenle Nasreddin Hoca, kültürümüzde sosyal tepki ve eleştiri modeli haline gelmiştir. Hatta bu yüzden Hoca'nın, kendinden sonraki yüzyıllarda yaşayan Timur'un karşısında toplumun tepkisini dile getirdiği görülür. Bergson, kendini üstün kabul eden bazı tiplerin topluma saygısızlık yapabileceğini, bu saygısızlıklara toplumun, daha da büyük bir saygısızlık olan gülme ile karşılık verdiğini söyler. Diğer bir deyişle toplum, kendisine karşı saygısızca davranışların öcünü gülme ile almıştır (1996: 98-99).

20. ve 21. yüzyıllarda dünya toplumlarının gündemini yoğun bir şekilde meşgul eden bazı problemlere günümüzde Nasreddin Hoca'nın penceresinden bakmak ve çözüm üretmek mümkündür. Toplum içindeki bireyler arasındaki ilişkilerin düzeyini, dengesizlikler karşısında tepkisiz kalınmaması gerektiğini, toplumsal eleştiride aklın, mantığın ve sağduyunun her zaman egemen olmasının lüzumlu olduğunu özellikle Timur'la ilgili fıkralarında vurgulayan Nasreddin Hoca, bugün de toplumsal sorunların çözümü noktasında bir başvuru kaynağıdır.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, kültürlerin topluma örnek olabilecek kahramanlara ihtiyaç duyması meselesidir. Örneğin Amerika'da bir zamanlar halk kahramanı olarak kabul edilen Paul Bunyan, Pecos Bill, John Henry gibi isimlerin aslında geleneksel hayatın ürünü olmadıklarını, sonradan yaratıldıklarını ve çeşitli amaçlar için kullanıldıklarını bilmekteyiz. Özellikle Amerika'da kültürel sembollerin, ritüellerin, mitlerin ve halk kahramanlarının eksikliği, bu tarz icat edilmiş geleneklerin ve kahramanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Fishwick 2007: 23, 34). Çünkü toplumlar, sadece insanların fiziki beraberliklerine dayalı değildir. Ortak bir toplum ve kültür bilincinin yaratılabilmesi için, model davranışlara, kahramanla-

ra, kısacası geleneklere ihtiyaç vardır. Türk kültüründe ise bunlara geleneksel kaynaklardan gelen ve toplumsal birlikteliği güçlendiren çok sayıda kahraman bulunmaktadır. Nasreddin Hoca, bunlardan sadece birisidir. Timur'un karşısında toplumunun yanında yer almış, sıradan insanların söyleyemeyeceğini söylemiş ve yapamayacağını yapmış, halk arasında takdir kazanmış, sevilmiş, övülmüş ve yüzyıllardır unutulmamış olan Nasreddin Hoca da artık toplumun bilinçaltına yerleşmiş bir kültür kahramanıdır.

Sonuç

1. Türkmenistan'da Nasreddin Hoca (Ependi) ve Timurlenk (Teymirleñ) arasında geçen fıkraların pek çoğu Türkiye'deki fıkralarla benzerdir, ancak Türkmenistan'da, Türkiye'de bilinmeyen bazı Timur fıkraları da vardır.

2. Nasreddin Hoca ve Timur'un çağdaş olduğunu söyleyen, Yakup Nasırlı gibi, bazı Türkmen olmasına rağmen, bu konuda genellikle Türkiye'de yapılan araştırmalar esas alınmaktadır. Diğer bir ifade ile Türkmen kaynaklarında Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devirle ve tarihi kimliği ile ilgili bilgiler büyük oranda Türkiye'den alınmıştır.

3. Bu fıkralarda zalim ve adaletsiz idarecilerin sembolü haline gelmiş olan Timur ile Anadolu halkının bilgisi Nasreddin Hoca karşı karşıya getirilmiş ve sözle girilen mücadeleden genellikle Nasreddin Hoca galip ayrılmıştır. Buradan hareketle sosyal, siyasal, ekonomik vb. baskı altında bulunan, fiziki gücü ve dayanağı olmayan insanların mizahı savunma aracı olarak kullandıklarını söylemek mümkündür (Eker 2003: 72).

4. Sosyal hayatın bir yansıması olan Nasreddin Hoca'nın Timur ile ilgili fıkraları, Türk toplumunda sosyal eleştirinin ilk örneklerini teşkil ettiği gibi mizahın insan ve toplum hayatında rahatlatıcı bir etkiye sahip olduğunu da göstermektedir.

5. Nasreddin Hoca'nın Timur'la ilgili fıkraları yöneten ve yönetilen ilişkileri, yönetimin ve yöneticilerin eleştirilmesi, mizah yoluyla toplumsal denetimin sağlanması hususlarında günümüze ışık tutabilecek bilgiler içermektedir. Bu bakımdan bu fıkraların sadece bir edebiyat malzemesi olarak değil, toplumun ve kültürün değer yargılarını tespit etmeye yardımcı olabilecek kültür yaratmaları olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Bascom, William R. (2005). "Folklorun Dört İşlevi". Çev. Ferya Çalış. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Ed. M. Öcal Oğuz ve Selcen Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yay. 125-151.

Başgöz, İlhan (1986). "Fıkralarımız Üstüne". *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yay. 138-144.

----- (1999). *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yay.

- Bergson, Henri (1996). *Gülme Komiğın Anlamı Üstüne Deneme*. Çev. Yaşar Avunç. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Boratav, Pertev Naili (2006). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yay.
- Dundes, Alan (2003). “Doku, Metin ve Konteks”. Çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ed. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yay. 67-90.
- Duymaz, Ali (1997). “Türkmen Fıkra Tipi Kemine ve Nasreddin Hoca”. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi II: 223-233.
- Eker, Gülin Öğüt (2003). “Fıkralar”. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay. 63-130.
- Emedov, Şamuhmet (2004). *Türkmen Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Fishwick, Marshall W. (2007). “Paul’un Oğulları Folklor mu Fakelore mu?”. *Folklorun Sahtesi: Fakelore*. Ankara: Geleneksel Yay. 23-34.
- Halmuhamedov, Şamuhmet (1977). *Türkmen Halk Yumorunun ve Satirasının Canr Özboluşluluğu (Şorta Söz Materialları Esasında)*. Aşgabat: İlim Neşriyatı.
- İnalçık, Halil (2006). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Karabaş, Seyfi (1999). *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Karıyev, B. A., A. K. Kekilov ve M. K. Kosayev (1967). *Turkmenskiy Yumor*. Aşgabat: İlim Neşriyatı.
- Köprülü, M. Fuad (2004). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kurgan, Şükrü (1986). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Morreall, John (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer. İstanbul: İris Yay.
- Nasırlı, Yakup (1941). *Ependi*. Aşgabat: Türkmen devlet neşir.
- Öztürk, Necdet (2002). “Fetret Devri ve Osmanlı Hakimiyetinin Yeniden Tesisi”. *Türkler*. Cilt 9. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 221-251.
- Rahmankulov, Feyzullah (1997). “Türkmen Mizahı ve Nasreddin Hoca”. *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 203-209.
- (1998). *Türkmenistan’da Nasreddin Hoca Fıkraları*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Türkmen, Fikret (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- (2002). “Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi”. *Bursa Halk Kültürü I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*. Cilt 2. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yay. 367-375.
- Yigirmi Üç Ependi Gündoğar Halklarının Hekayatları ve Rovayatları (1994). Rusça-dan çev. O. Akmemmedov. Aşgabat: Mağarif.

Nasreddin Hodja and Timur Anecdotes in Turkmenistan

Halil İbrahim ŞAHİN*

Abstract: Nasreddin Hodja's anecdotes related to Timur form an important part of Nasreddin Hodja's anecdotes both in Turkey and in Turkmenistan. Furthermore, there are many Nasreddin Hodja and Timur anecdotes common to the anecdote traditions of both Turkey and Turkmenistan. This article discusses the anecdote tradition of Turkmenistan, the place of Nasreddin Hodja and Timur anecdotes in this tradition, the social meanings and functions of these anecdotes and the messages in these anecdotes that apply to our present day. The article concludes that Nasreddin Hodja and Timur's anecdotes have a social basis and that these anecdotes allow the people taking a stand against Timur's cruelty to have fun and calm their anger down. In addition, the article emphasizes that Nasreddin Hodja anecdotes can explain life conditions in the 21st century and create new values for present life.

Key Words: Turkmenistan, Nasreddin Hodja, Timur, humor, anecdote.

* Assist. Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / BALIKESİR
hsahin@balikesir.edu.tr

Анекдоты о Ходже Насреддине и Тимуре в Туркменистане

Халил Ибрагим Шахин*

Аннотация: Точно также, как и в Турции, в Туркменистане анекдоты о Насреддине Ходже (эфенди) и Тимуре составляют важную часть анекдотов. Кроме того, в традиции анекдотов Турции и Туркменистана существует очень много общих анекдотов о Ходже Насреддине и Тимуре. В этой статье исследуются традиции анекдотов Туркменистана, роль анекдотов о Ходже Насреддине и Тимуре среди туркменских традиций, их социальное значение и функции, а также смысл, который они передают на сегодняшний день. В результате исследования было выявлено, что анекдоты о Ходже Насреддине и Тимуре имеют общественный фундамент; общественность, противопоставляя Ходжа Насреддина жестокостям Тимура, развлекалась и испытывала социальное облегчение и разрядку. Кроме того, подчеркивается, что анекдоты Ходжа Насреддина обладают необходимыми способностями для передачи условий жизни 21 века и создания новых ценностей в настоящее время.

Ключевые слова: Туркменистан, Ходжа Насреддин, Тимур, юмор, анекдот.

* Доц. док., Университет Балыкесир, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / БАЛЫКЕСИР
hsahin@balikesir.edu.tr